

Między potencjałem a (samo)realizacją. Tworzenie i transgresja podmiotowych zasobów

HALINA MONIKA WRÓBLEWSKA*

Uniwersytet w Białymstoku

Prezentowane opracowanie dotyczy tezy o najważniejszym dążeniu człowieka z punktu widzenia optymalnego funkcjonowania, czyli urzeczywistnianiu posiadanych potencjalności z uwagi na potrzebę rozwijania zdolności i zaangażowania w różnorodne aktywności. Przedmiot opracowania stanowią twórcze zasoby podmiotowe – ich potencjał i (samo)realizacja. Przyjęta perspektywa zasobów podmiotowych wyznacza pozytywny model rozwoju człowieka. Wiąże się on z postulatami rozwijania edukacji pozytywnej nakierowanej na wspieranie zasobów twórczych człowieka, a także budowania programów wychowania w klimacie protwórczości i prozdolności. Pozytywna perspektywa zasobów wpisuje się w nurt pedagogiki pozytywnej (pozytywnego rozwoju).

SŁOWA KLUCZOWE: potencjał, samorealizacja, transgresja, zasoby podmiotowe, kompetencje twórcze, pozytywna perspektywa.

Between Potential and (Self)Realization. Creation and Transgression of Subjective Resources

The content of the presented study is the thesis about the most important human aspiration from the point of view of optimal functioning, which is the realization of the potentialities, the need to develop abilities and involvement in various activities. The subject of the study are creative subjective resources - their potential and (self) implementation. The adopted perspective of subjective resources determines a positive model of human development. It fits in with the postulate of developing positive education, aimed at supporting human creative resources, building educational programs in a climate of pro-creativity and pro-capacity. The positive perspective of resources is part of the trend of positive pedagogy (positive development).

KEYWORDS: development, creative competences, positive perspective, positive resources.

Wprowadzenie

Idea twórczego rozwoju nabiera nowego znaczenia wobec wyzwań współczesności, z których wynika konieczność adaptacji do zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych, otwartości na zmiany, wieloaspektowości, różnorodności, wielofunkcyjności. Twórczość

* E-mail: h.wroblewska@uwb.edu.pl
ORCID: 0000-0002-1985-3877

i kreatywność to zjawiska będące bardzo interesującym przedmiotem badań pedagogicznych. Badania twórczości mogą odbywać się na czterech różnych poziomach:

- metateoretycznym (jak tworzy się teorie twórczości i jaka jest zawartość treściowa tych teorii?),
- teoretycznym (co mówią teorie twórczości na temat wszystkich lub wybranych aspektów tego zjawiska – wytworów, procesu, osoby tworzącej i uwarunkowań?),
- teoretyczno-praktycznym (jak formułować koncepcje wychowania do twórczości i pomocy w tworzeniu?),
- praktycznym (jak realizować programy pomocy w tworzeniu i jakie są ich efekty wychowawcze?) (Szmidt, 2008).

Pedagogika twórczości, choć rozwija się dynamicznie i notuje stały przyrost badań wszystkich czterech typów, wymaga jednak stałej elaboracji (Szmidt, 2013). Nurt badań pedagogicznych zwracających baczną uwagę na zasoby człowieka, jego zdolności i uzdolnienia, twórczość i mądrość życiową, na których można i trzeba budować programy wychowania, to – według Krzysztofa Szmidta – pedagogika rozwoju lub wzrostu (Szmidt, 2013, s. 14). Źródłem inspiracji dla pedagogiki rozwoju mogą być tradycyjne koncepcje filozoficzne dotyczące dobrego życia, szczęścia lub mądrości. Współczesna pedagogika rozwoju może sięgnąć do dynamicznie rozwijającego się kierunku – psychologii pozytywnej, która tworzy nową jakość w rodzinie subdyscyplin nauk o człowieku. Dla pedagogów twórczości i pedagogów społecznych ważny jest jeden z głównych problemów – poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, na czym może polegać człowiek przy rozwiązywaniu swoich życiowych zadań. Pytanie to odnosi się do kategorii sił jednostkowych, zasobów twórczych jednostki, jej zdolności i wartości będących podstawą pomyślnego rozwoju. Postulowane jest większe skoncentrowanie uwagi na zdrowiu, zdolnościach, talencie, mądrości, twórczości oraz innych cnotach i zasobach rozwojowych człowieka, podobnie jak ma to miejsce w psychologii pozytywnej. Twórcy idei pozytywnej są przekonani, że przyszła pedagogika, zajęta zdolnościami, kreatywnością i dobrym życiem, wkrótce rozwinie się w nowy, ważny nurt naukowy (por. Szmidt i Modrzejewska-Świgulska, 2013). Pozytywna koncepcja człowieka zakłada twórcze wykorzystanie posiadanych zasobów, które przyczyniają się do poprawy jakości życia na co dzień – dobrostanu (por. Carr, 2009; Czapiński, 2004; Seligman, 2005; Trzebińska, 2008). W prezentowanej pracy omówiona zostanie teza, iż najważniejszym dążeniem człowieka z punktu widzenia optymalnego funkcjonowania jest urzeczywistnianie posiadanych potencjalności w związku z potrzebą rozwijania zdolności i zaangażowania w różnorodne aktywności. Motywacja w dążeniu do spełnienia i rozwoju wewnętrznego potencjału wywodzi się z jednej z podstawowych potrzeb (czy też podstawowych kompetencji) – wpływu na zdarzenia i efekty działań.

Podmiotowy potencjał i jego tworzenie

„To, że dzieje się chociaż cokolwiek – może być jedyną szansą zaistnienia człowieka, który, będąc istotą świadomą siebie i wrażliwą, bytuje na statusie człowieka podmiotu” (Obuchowski, 1985 s. 73). Traktując człowieka jako podmiot uczestniczący w danej sytuacji, należy podkreślić znaczenie jego aktywności własnej. Swoistość i niepowtarzalność bycia w sytuacji stwarza możliwość zarówno zrozumienia, jak i intraindywidualnego zróżnicowania w zakresie odkrywania sensu we własnym życiu na różnych jego etapach lub w zmieniających się postaciach kondycji osobistej (Gałdowa, 1992, s. 131). Podmiotowość rozumiana jest jako zdolność do wolicjonalnego, intencjonalnego wyboru sposobów bycia w świecie. Człowiek staje się podmiotem, niezależnym bytem, kiedy – jak twierdzi Kazimierz Obuchowski:

„Ja” doświadcza potrzeby dystansu psychicznego i potrzeby sensu życia. Kiedy jest w stanie świadomie oddzielać „ja” podmiotowe od „ja” przedmiotowego. Ja synkretyczne przestaje nim być, gdy jakiś jego składnik zostaje wyodrębniony i nadany mu będzie status przedmiotu. Od tego momentu ja synkretyczne znika, a na jego miejscu pojawiają się Ja intencjonalne i przeciwstawione mu Ja przedmiotowe. (...) Autonomia jednostki dokonuje się natomiast w drodze nieustannego uogólniania tych swoich doświadczeń, odrywania ich od siebie, a więc „schładzania” ich przez nadanie im statusu Ja przedmiotowego (Obuchowski, 2008, s. 326–327).

Podmiotowość przejawia się we wszystkich sferach funkcjonowania: poznawczej, emocjonalno-motywacyjnej i wykonawczej (Jarymowicz, 2008, s. 181). W sferze poznawczej podmiotowość to zdolność do dystansowania się od siebie samego i samoobserwacji, zdolność rozumienia własnych relacji ze światem i dookreślenia własnej tożsamości oraz zdolność budowania wizji idealnych własnej osoby. W sferze emocjonalno-motywacyjnej podmiotowość przejawia się: rozeznaniem tego, co złe, a co dobre i dlaczego, zdolnością do dokonywania wyborów i rozpoznawania ich przesłanek, zdolnością do kierowania się własną wolą, formułowania celów, programów własnych działań, przewidywania ich następstw. W sferze wykonawczej podmiotowość dotyczy sprawstwa, samokontroli, sterowania sobą, brania odpowiedzialności za własne dokonania i kierowania własnym rozwojem (Jarymowicz, 2008, s. 182). Stawianie pytań i poszukiwanie odpowiedzi, jako zaspokajanie ciekawości poznawczej, jest przejawem podmiotowości wewnętrznej, natomiast podejmowanie działań stanowiących odpowiedź na pojawiające się w umyśle człowieka pytania i wyzwania zaklasyfikować można do kategorii podmiotowości zewnętrznej. Tego rodzaju podmiotowość wyraża się w „samourzeczystwianiu osoby” (Straś-Romanowska, 2016, s. 18). Podmiotowość zewnętrzna, będąca przejawem intencjonalności człowieka, jego woli oraz potrzeby sprawczości, realizuje się osobliwie w działaniach transgresyjnych, twórczych, przekraczających horyzont zastanej rzeczywistości, zarówno realnej, jak i symbolicznej. Tego rodzaju aktywność może przybierać rozmaite formy, spośród których wyróżnić należy transgresję osobistą, ukierunkowaną na własną osobę, na osobiste cele – poznawcze, kompetencyjne, twórcze, wizerunkowe i inne – oraz transgresję społeczną bądź historyczną, przejawiającą się w działaniach podejmowanych ze względu na interes innych ludzi czy dobro wspólnoty. Na osobowy potencjał podmiotowości składają się otwartość poznawcza, wrażliwość aksjologiczna, wolna wola oraz transgresyjność (Straś-Romanowska, 2016, s. 19).

Aktualizowanie potencjalności w procesie samorealizacji

Rozwój charakteryzowany jest jako proces wewnętrznych zmian zorientowanych na zewnętrzny cel oraz jako zachodzące w jednostce wewnętrzne zmiany, których elementarny cel to ukształtowanie cech i form zachowania sprzyjających rozwojowi. O pierwszym sposobie ujmowania rozwoju można powiedzieć, że jest on nakierowany na wartości, natomiast drugi dotyczy procesów samorealizacji (Gałdowa, 1990). Z punktu widzenia wyznaczników rozwoju ludzkiego życia i ich charakterystyki – ujętych całościowo jako zagadnienie – interesująca wydaje się propozycja Czesława Walesy (2014). Autor zaprasza do refleksji nad istotą tego, co wyznacza przebieg rozwoju. Pierwszymi z wyznaczników są pozytywność kierunku zmian w przebiegu ludzkiego życia oraz tendencje samorozwojowe, czyli aktywność własna, inicjatywność, spontaniczność, samosterowność i przekraczanie granic dotychczasowych osiągnięć rozwojowych (transgresja, transcendowanie), samowychowanie i wykraczanie

poza siebie (samotranscendencja). Intencjonalność w ujmowaniu zdarzeń życiowych i program własnego działania rokuje pomyślny przebieg życia człowieka dorosłego. Coraz więcej zdarzeń życiowych zostaje ujętych w sferze symbolicznej. W miarę rozwoju ludzkiego życia następuje zwiększanie się autonomii i uniezależnienia od warunków tu i teraz. Człowiek coraz bardziej czuje się podmiotem i osobą, a także odpowiedzialnym sprawcą, co skutkuje coraz lepszymi decyzjami, zwłaszcza życiowo doniosłymi. W miarę rozwoju udoskonala się życiowa ekspresja wyrażania siebie i spełniania się. Życie zmierzające do spełnienia zależne jest od zdolności do uczestniczenia, podzielenia, ustawiania się w perspektywie percepcji, doświadczenia i działania drugiego człowieka; przyjęcia odpowiedzialności za siebie oraz innych. Człowiek, stojąc w prawdzie i licząc się z realiami rzeczywistości wspólnotowej, ludzkiej i kulturowej, wykazuje gotowość do wypełniania swego powołania (Walesa, 2014, s. 149). Omawiając przebieg rozwoju ludzkiego życia, należy uwzględnić pojęcia drogi życia i systemu życia. Pierwsze dotyczy biografii człowieka ujmowanej w aspekcie jego oczekiwań, pragnień i spełnień. Drugie oznacza sieć powiązanych obiektów w polu biegu ludzkiego życia, pozostających w ścisłej relacji. Aby rozwój ludzkiego życia był pomyślny i harmonijny, musi nastąpić równowaga cech życia (procesów, tendencji, stanów, aktywności, dynamizmów) (Walesa, 2014, s. 148–150).

Transgresja podmiotowego potencjału

Mechanizm transgresji związany jest z potrzebą ujawniania i aktualizacji wewnętrznych potencjalności w aktywnym kontekście. Transgresję jako rozwój osoby w różnych wymiarach psychologicznych ujmował Abraham Maslow. Zauważył on, że po zaspokojeniu potrzeby samorealizacji osoba może przekroczyć swój dotychczasowy potencjał rozwoju psychologicznego i duchowego: „Wydaje się zupełnie oczywiste, że potrzeba przekraczania granic ego może być potrzebą w tym samym znaczeniu, jakim potrzebujemy witamin i minerałów, to znaczy, jeśli potrzeba nie jest zaspokojona, człowiek staje się chory w taki czy inny sposób” (Maslow, 1990, s. 267). Maslow powiązał pojęcie samorealizacji z koncepcją zdrowia psychicznego, teorią potrzeb oraz ideą twórczego rozwoju. Uznał, że dążenie do samorealizacji opiera się na wewnętrznej motywacji wzrostu, potrzebie robienia tego, do czego jest się przeznaczonym i stawania się coraz bardziej tym, czym człowiek na swój własny sposób jest i czym potrafi się stać (Maslow, 1990, s. 96). Człowiek stara się wykorzystać i przekroczyć swoje możliwości oraz potencjał rozwoju w przebiegu procesu samorealizacji (samoaktualizacji) (Maslow, 1986–2004)¹. Samorealizacja, postrzegana jako metapotreba utożsamiana z samoaktualizacją, oznacza najlepsze wykorzystanie możliwości podmiotowych w określonych warunkach życiowych podmiotu. Samorealizacja to:

wychodzenie poza potrzeby wynikające z niedoboru. Można nazwać ten stan meta motywowanym lub niemotywowanym (...) ten stan raczej istnienia niż usiłowania można uważać za synonim jaźni,

¹ Psychologia fenomenologiczno-egzystencjalna poszerzyła zagadnienie samoaktualizacji. Viktor Frankl (1998) przeciwstawił obrazowi człowieka skoncentrowanego wyłącznie na sobie wizerunek człowieka, który jest skierowany na coś lub na kogoś. Istotą ludzkiej egzystencji jest samotranscendencja, a nie samoaktualizacja. Człowiek samoaktualizujący się skupiony jest wyłącznie na sobie i realizacji siebie. Osoba dążąca do samotranscendencji żyje według wartości nieukierunkowanych wyłącznie na „ja”, samoaktualizacja staje się wtedy ubocznym skutkiem rozwoju. Procesami samotranscendencji i samoaktualizacji kierują różne mechanizmy. Samoaktualizacja (realizacja wartości wewnętrznych) powinna być częścią samotranscendencji (realizacji wartości istniejących poza podmiotem) (Frankl, 1998; 2010).

bycia „autentycznym”, bycia osobą, bycia w pełni człowiekiem. Proces wzrastania to proces stawiania się osobą (Maslow, 1986–2004, s. 269).

Według Maslowa proces zdrowego rozwoju to niekończący się ciąg sytuacji wolnego wyboru, wobec których jednostka staje przez całe życie. Tworzenie i transgresja potencjału rozwojowego sprzyjają zatem ujawnianiu i realizacji potencjalności, co stanowi istotny zasób w pozytywnej perspektywie rozwoju. Można powiedzieć, że człowiek staje się aktywnym sprawcą, który podlega wprawdzie oddziaływaniu świata, ale również świat tworzy (Kozielecki, 1999; 2001), natomiast osobowość staje się narzędziem służącym spełnieniu rozwojowemu na bazie mechanizmu adaptacji twórczej (Obuchowski, 2001, s. 66). Mechanizm ten sprowadza się do aktywnego wybiegania w przyszłość, intencjonalnego i dobrowolnego obierania w niej elementów, których wykorzystanie ma zapewnić poczucie sukcesu, spełnienia i stałość kierunku samorozwoju człowieka (Błachnio, 2011, s. 170). Warunkiem działania mechanizmu adaptacji twórczej jest tworzenie wiedzy i organizacji własnych zadań za pomocą abstrakcyjnych i dynamicznie modyfikujących swoje znaczenie kategorii, co wyklucza „(...) tendencje do unifikacji i stabilizacji biegu życia ludzi, a w zamian preferuje się coraz wyraźniej i dalej postępującą indywidualizację” (Błachnio, 2011, s. 171).

Decyzja o rozwoju, o wyborze zadań bliskich czy dalekich, należy do układu programującego, tranzytywnego, relacyjnego – interakcyjnego, pośredniczącego między jednostką a otoczeniem. Człowiek-autor postrzega siebie jako źródło swojego postępowania, cele własne jako przedmiot swoich intencji, a świat wokół jako szansę na spełnianie się (Obuchowski, 2000, s. 104). Idea rozwoju człowieka jako podmiotu i autora swego własnego życia i własnego „ja” pozwalają jednostce za pomocą twórczego i innowacyjnego myślenia odkrywać i tworzyć – wychodzić poza granice naturalnego środowiska, a więc rozwijać kulturę, która zwrotnie rozwija samego człowieka. Współczesny szybko zmieniający się świat wywołuje zmiany w ludziach, w ujmowaniu przez nich siebie, swojego sensu życia i wynikającej z tego indywidualnej odpowiedzialności związanej z wykorzystaniem własnego umysłu i jego mocy twórczych (Obuchowski, 2001, s. 31).

Transgresyjna aktywność człowieka służy przystosowywaniu się do niestabilnych warunków i wymagań otoczenia. Jej specyficzną funkcją jest jednak zmienianie otaczającego świata oraz własnej sytuacji w świecie, która zachodzi na drodze transgresji sprawczej o charakterze twórczym. Do typowych zachowań transgresyjnych pełniących funkcję adaptacyjną należą samokształcenie oraz zdobywanie wiedzy o świecie i nowych umiejętności. Transgresja twórcza natomiast wyraża się we wszelkich działaniach innowacyjnych, które mogą mieć charakter zarówno konstruktywny, jak i destruktywny. W obecnych czasach, w kulturze promującej wartości materialne, utylitarne i hedonistyczne, dominującą normą podmiotową okazuje się transgresja zewnętrzna, czyli aktywność ukierunkowana na innowacyjność, zmianę i różnorodność, także w zakresie obrazu własnej osoby. Główną motywacją tego typu transgresji jest – oparta głównie na wartościach pragmatycznych – maksymalizacja poczucia własnej wartości mierzonego sukcesami, statusem społecznym, zasobami materialnymi, atrakcyjnością wizerunkową. Tej aksjologicznej reorientacji towarzyszy osłabienie postawy refleksyjności stanowiącej niezbywalny atrybut podmiotowości człowieka jako bytu osobowego. Wiara, że poczucie własnej wartości opierać można wyłącznie na walorach sprawnościowych, kompetencyjnych i wizerunkowych, służących przystosowywaniu się do dynamicznych, wciąż zmieniających się oczekiwań świata, jest złudzeniem. Prowadzi do inflacji *ego*, a w dalszej perspektywie skutkuje brakiem poczucia sensu życia (Straś-Romanowska, 2016, s. 19).

Potencjał proaktywnych zasobów

Proaktywność ujawnia się jako podmiotowość sprawcza uprzedzająca zdarzenia. Jednostka podejmująca inicjatywę zmiany rzeczywistości z punktu widzenia przyszłych potrzeb i celów działania bierze na siebie odpowiedzialność za wspieranie procesu zmiany poprzez gromadzenie niezbędnych zasobów (Crant, 2000). Proaktywność jest sposobem zachowywania się ludzi w stosunku do własnych celów życiowych w warunkach presji środowiskowych. Umożliwia rozwój kompetencji oraz kreatywnych sposobów reagowania na zmiany w środowisku życia². Polega na samodzielnym organizowaniu doświadczenia życiowego przydatnego do rozwiązywania trudnych problemów, jakie mogą pojawić się w przyszłości. W tym kontekście proaktywność polega na działaniach uwzględniających procesy planowania, radzenia sobie i zarządzania aktywnością życiową (Cybal-Michalska, 2013; 2014). Proaktywność jest zatem aktywnością celową zdeterminowaną sytuacyjnie i dyspozycyjnie. Do zmiennych dyspozycyjnych, które mogą facylitować rozwój proaktywności, należą osobowość proaktywna, orientacja temporalna przyszłościowa, samoskuteczność jako korelat niskiego poziomu oceny stresu, orientacja zorientowana na cel i planowanie długofalowe (jako że planowanie długofalowe wiąże cele krótkoterminowe i uwalnia jednostkę na potencjalne zagrożenia) (Bańka, 2009, s. 341). Proaktywność jest zarówno cechą osobowości, jak i postawą zaangażowania w zmianę zasobów osobistych wynikających z warunków życia, okoliczności i innych potrzeb stwarzanych przez środowisko (Bańka, 2015). Osoby proaktywne poszukują możliwości zmiany, eksplorują środowisko, wychodzą poza ograniczenia sytuacji, kreując ją w taki sposób, by możliwe stało się wydobycie wszelkich korzyści wynikających z jej przekształcenia. Ustanawiają efektywne i zorientowane na zmianę cele, otwierają nowe ścieżki działania i nowe zależności. Osoby proaktywne przewidują problemy, podejmują środki zaradcze, by odrobić uprzedzająco „zadania na przyszłość”, analizują własne osiągnięcia, dokonują ewaluacji efektów swoich działań, poszukują sygnałów zagrożeń w ich związkach z innymi działaniami, jak też poszukują możliwości wykreowania pożądaných zmian poza obrębem własnych działań. Osoby proaktywne stale nastawione są na poszukiwanie nowych sposobów osiągania przyjętych przez siebie celów, są uparte, trwają przy swoich planach, choć potrafią zmienić strategię i taktykę działania, gdy wymagają tego okoliczności, takie właśnie jak zmienne presje środowiska życia (Bańka, 2005; Crant, 2000).

Empiryczna weryfikacja modelu twórczych kompetencji

Źródło opracowania autorskiego modelu twórczych kompetencji stanowiła potrzeba syntezy dotychczasowych eksploracji poznawczych i empirycznych związanych z mechanizmami ujawniania się twórczych zasobów człowieka na różnych etapach rozwoju. Konceptualizacja badań własnych jest wynikiem wieloletnich studiów i autorskich badań naukowych

² W tym kontekście niezwykle istotne wydaje się rozwijanie takich kompetencji, które będą sprzyjały rozwojowi proaktywności. Dlatego ważną kategorią pojęciową jest rezyliencja określająca zespół cech wpływających na to, jak człowiek radzi sobie w trudnych sytuacjach. Cechy te to zasoby mentalne, takie jak determinacja, poczucie własnej wartości i życzliwość, czyli umiejętności radzenia sobie z przeciwnościami i stawiania czoła wyzwaniom na drodze do wykorzystania pojawiających się możliwości. Rezyliencja jest właściwością ułatwiającą minimalizowanie stresu i eliminację pojawiających się przeciwności, zdolnością do działania mimo doświadczania porażek, a także umiejętnością radzenia sobie z silnymi wahaniami nastroju, zdolnością do funkcjonowania w różnych obszarach życia, również w życiu zawodowym. Zdolności związane z rezyliencją są bardzo pożądane na rynku pracy, szczególnie w sytuacjach kryzysowych, mało stabilnych (Hanson, 2020; Junik, 2011; Włoch i Śledziwska, 2019).

w interdyscyplinarnym obszarze rozwoju, twórczości i edukacji (Wróblewska 2015a; 2015b; 2015c; 2018a, 2018b; 2019; 2020a; 2020b). Opracowany model rozwoju kompetencji twórczych zawiera ich szerokie ujęcie: od adaptacyjnego i rozwojowego przez podmiotowe i transgresyjne do zindywidualizowanego. Uwzględnia rozwojowe uwarunkowania różnic podmiotowych interindywidualnych i intraindywidualnych w zasobach twórczych, transgresyjnych oraz obszarach życiowej satysfakcji. Przyjęto założenie, iż realizacja i aktualizacja potencjalności zachodzą we wzajemnie przenikających się trzech polach aktywności: twórczości (tworzeniu), transgresji oraz całościowych doświadczeniach – zróżnicowanych jako osobowe (podmiotowe) i osobiste (indywidualne), ujętych w wymiarze biograficzno-narracyjnym.

Analizy empiryczne projektów badawczych zrealizowanych w latach 2015–2019 potwierdzają działanie specyficznego mechanizmu, który reguluje funkcjonowanie podmiotowych cech twórczych i zachowań transgresyjnych. Działania transgresyjne wskazują na aktywne negocjowanie między osobą a otoczeniem jej życia, które polega na intencjonalnym przekształcaniu celów i zadań życiowych w taki sposób, że są one możliwe do realizowania oraz niosą za sobą wartość gratyfikacyjną dla samej jednostki (Wróblewska, 2019; 2020b). Kluczowe dla sukcesu w realizacji planów osobistych, zawodowych i społecznych są: umiejętność wychodzenia poza codzienną aktywność, elastyczność oraz (pro)aktywność ukierunkowana na zmiany. Potencjał podmiotowy i kompetencje stanowią istotne zasoby zapewniające efektywne radzenie sobie w sytuacjach społecznych i zawodowych oraz nowych modelach budowania kariery (Wróblewska, 2018a; 2018b). Kompetencje twórcze – czyli podmiotowe cechy twórcze i zachowania transgresyjne oraz aktywność ukierunkowana na zmiany w perspektywie indywiduacji – ujęte zostały jako organizacja doświadczenia osobistego i społecznego oraz jego twórcza interpretacja (Wróblewska, 2015a). Z punktu widzenia realizowanych autorskich projektów empirycznych warto w tym miejscu podkreślić, iż mechanizmy twórczości i transgresji warunkują rozwój kompetencji twórczych. Kompetencja jako adaptacyjny potencjał podmiotu oznacza dostosowanie działania do warunków wyznaczonych przez charakter otoczenia, natomiast kompetencja jako transgresyjny potencjał podmiotu – podatność działania jednostki na twórczą modyfikację w wyniku interpretacji. Perspektywa podmiotowa i transgresyjna związana jest z umiejętnością wychodzenia poza codzienną aktywność, a także elastycznością i aktywnością ukierunkowaną na zmiany. Połączenie rozwojowego, podmiotowego i transgresyjnego potencjału pozwala dokonać charakterystyki kompetencji twórczych w indywidualnej perspektywie rozwoju. Wyznacznikami tej perspektywy są wewnętrzne modele doświadczenia, ich organizacja i twórcza interpretacja, jakość życia, pozytywne nastawienie i satysfakcja życiowa. Kompetencje twórcze ujmowane jako potencjał podmiotowy rozwijają się w procesie otwartym, nie tylko aktualnym, ale również wykraczającym poza „tu i teraz” – prospektywnym (por. Wróblewska 2015a, s. 69).

Rezultaty badań własnych dotyczące mechanizmów rozwoju podmiotowych zasobów twórczych i transgresyjnych³ pozwoliły na przyjęcie trzech zasadniczych strategii:

³ Zastosowane metody badań pozwoliły uzyskać rezultaty w zakresie następujących zmiennych: 1) postawy i zachowania twórcze ze skalami: (K) konformizm – (N) nonkonformizm zaliczone do sfery emocjonalno-motywacyjnej oraz (H) zachowania heurystyczne – (A) zachowania algorytmiczne zaliczone do sfery poznawczej (kwestionariusz KANH); 2) diagnozowania i oceny przydatności do zadań wymagających przedsiębiorczości, innowacyjnych rozwiązań oraz tolerancji niepewności za pomocą skali do pomiaru transgresji. (Skala zawiera cztery czynniki. Pierwszy czynnik określono jako nastawienie do dominowania nad innymi oraz rozszerzania swoich praw i wpływów. Drugim czynnikiem jest innowacyjność wykorzystywana w projektowaniu nowych rozwiązań połączona z determinacją w osiąganiu celów. Za czynnik trzeci przyjęto motywację do wzbogacania kompetencji – wiedzy, umiejętności i doświadczenia. Czwartym czynnikiem jest odwaga w podejmowaniu nowych zadań – trudnych i ryzykownych.); 3)

- strategii I – adaptacyjno-zachowawczej (przystosowawczej) – z przewagą postawy odtwórczej i zachowań ochronnych. Ujawniają się w niej cechy podmiotowe odtwórcze (konformizm), niski poziom zdolności do zachowań transgresyjnych i zachowawczych (ochronnych), niskie poczucie autonomii, brak zachowań proaktywnych, niski poziom otwartości na zmiany;
- strategii II – twórczo-transgresyjnej (proinnowacyjnej) – z przewagą postawy twórczej, zachowań transgresyjnych i proaktywności. Charakteryzują ją: aktywność sprawcza (nonkonformizm), zachowania transgresyjne, synergia motywacyjna, motywacja (pro)twórcza w poszukiwaniu zmian, orientacja na działanie, otwartość i odwaga oraz innowacyjność;
- strategii III – zintegrowanej – z elementami przystosowawczymi i proinnowacyjnymi. Łączy w sobie cechy postawy twórczej i odtwórczej, nonkonformizm i konformizm, zachowania transgresyjne, zachowania ochronne (zachowawcze) (Wróblewska, 2015a; 2018b).

U podstaw wszystkich wyróżnionych strategii ujawniania mechanizmów rozwoju podmiotowych zasobów twórczych i transgresyjnych znajduje się potrzeba twórcza – siła rozwojowa i dynamizm wszelkiej aktywności, w której realizuje się potencjalność człowieka (Maslow, 1982, 1990; Obuchowski, 1985; Popek, 2001). Rezultaty badań empirycznych potwierdziły współzależność cech twórczych wyrażonych w postawie twórczej z zachowaniami transgresyjnymi: nastawieniem na dominowanie nad innymi, motywacją do wzbogacania kompetencji, innowacyjnością w projektowaniu nowych rozwiązań i odwagą w podejmowaniu nowych zadań. Podmiotowe cechy twórcze wyrażone w postawie twórczej współwystępują z zachowaniami transgresyjnymi: motywacją (pro)twórczą w poszukiwaniu zmian, nonkonformizmem, orientacją na działanie i na przezwyciężanie trudności, otwartością i odwagą w podejmowaniu nowych zadań, innowacyjnością i akceptacją nowości. Cechami podmiotowego nonkonformizmu najsilniej związanymi z zachowaniami transgresyjnymi były: dominatywność, aktywność, odwaga, spontaniczność, konsekwencja, oryginalność, wysokie poczucie wartości „ja” (Wróblewska, 2015a; 2018a; 2018b). Konformizm osłabia zachowania celowe, orientację na zadania, aktywność, orientację na przezwyciężanie trudności. Zachowania transgresyjne, najsilniej związane z podmiotowymi cechami twórczymi (nonkonformizmem), to: dominacja nad innymi, tendencja do liderowania, tolerancja ryzyka, brak lęku przed trudnymi zadaniami, determinacja w osiąganiu celów, stałość motywacji w osiąganiu celów, motywacja do nabywania nowych umiejętności, tendencja do nabywania nowych kompetencji, generowanie i wdrażanie pomysłów (Wróblewska, 2015a; 2015b; 2015c). Proaktywność jest pozytywnie skorelowana z zachowaniami transgresyjnymi: nastawieniem na dominowanie nad innymi oraz rozszerzanie swoich praw i wpływów, tendencją do innowacyjnego podejścia do wdrażania nowych pomysłów i osiągania celów, motywacją do wzbogacania kompetencji, nabywania nowej wiedzy, umiejętności i doświadczenia oraz odwagą w podejmowaniu nowych, trudnych i ryzykownych zadań. Proaktywność jest także pozytywnie skorelowana z zachowaniami twórczymi: nonkonformizmem w sferze charakterologicznej i zachowaniami heurystycznymi w sferze poznawczej. Uzyskane korelaty mogą stanowić hipotetyczny wyznacznik osiągnięcia sukcesu zawodowego (Wróblewska, 2018a; 2018b).

zachowań proaktywnych (Pomiar proaktywności polega na szacowaniu zachowań proaktywnych w następujących czterech grupach: proaktywność ogólna – skala I, proaktywność poznawcza – skala II, proaktywność w budowaniu sieci wsparcia – skala III, proaktywność w budowaniu komfortu psychicznego w korzystaniu z sieci wsparcia – skala IV).

Podsumowanie

Prezentowane opracowanie stanowi próbę uzasadnienia tezy o potrzebie realizacji posiadanych potencjalności, rozwijania zdolności i zaangażowania w aktywności jako najważniejszym dążeniu człowieka z punktu widzenia jego optymalnego funkcjonowania. Nabiera nowego znaczenia wobec wyzwań współczesności, które wiążą się z koniecznością adaptacji do zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych, otwartością na zmiany, wieloaspektowością, różnorodnością, wielofunkcyjnością. Humanistyczny paradygmat twórczości tworzy przestrzeń do rozwoju kompetencji podmiotu, które sprzyjają samorealizacji. Zależne są one od motywacji i potrzeby posiadania kompetencji. Między potencjałem a jego realizacją odbywa się aktywność transgresyjna związana z potrzebą ujawniania i aktualizacji wewnętrznych potencjalności w aktywnym kontekście. Podobnie jak twórczość, perspektywa transgresyjna pozwala ujmować działania człowieka jako aktywność ukierunkowaną na zmiany. Człowiek staje się aktywnym sprawcą, który podlega wprawdzie oddziaływaniu świata, ale również świat tworzy (Kozielecki, 1999). Pozytywna perspektywa zasobów człowieka i jakości życia stanowi wartościowe poznawczo źródło odniesienia, co zostało ukazane w opracowanym autorskim modelu rozwoju twórczych kompetencji. Jego empiryczna weryfikacja dowodzi potrzeby wieloaspektowego ujmowania realizacji podmiotowego potencjału: od kontekstu adaptacyjnego i rozwojowego przez wyznaczniki twórcze i transgresyjne do kontekstu doświadczeniowo-biograficznego. Pozytywna perspektywa zasobów odnosi się do nurtu pedagogiki pozytywnego rozwoju (Wróblewska, 2021; 2022). Pozwala wpisać się w postulat rozwijania edukacji pozytywnej, nakierowanej na wspieranie zasobów twórczych człowieka, a także poznawania ich wyznaczników, na których można budować programy wychowania w klimacie protwórczości i prozdolności. Przyjęta perspektywa badawcza wyznacza pozytywny model twórczego rozwoju człowieka – gotowego do projektowania działań w obszarze samorozwoju i samorealizacji. Dotyczy ona również edukacji twórczej i edukacji do twórczości (tworzenia) promującej twórczość z perspektywy różnych rodzajów twórczej aktywności człowieka – jako zasobu rozwojowego, społecznego, edukacyjnego i ekonomicznego.

Bibliografia

- Bańka, A. (2005). *Proaktywność a tryby samoregulacji*. Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Print-B.
- Bańka, A. (2009). Tożsamość jednostki w obliczu wyboru: Między przystosowaniem a ucieczką od rzeczywistości. *Czasopismo Psychologiczne*, 15(2), 333–360.
- Bańka, A. (2015). Intencjonalne konstruowanie przyszłości i wyprzedzające realizowanie celów: walidacja Skali Proaktywności. *Czasopismo Psychologiczne*, 21(1), 97–115.
- Blachnio, A. (2011). *Człowiek autorski w erze globalizacji*. Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Carr, A. (2009). *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu i ludzkich siłach*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Crant, J.M. (2000). Proactive Behavior in Organizations. *Journal of Management*, 26(3), 435–462.
- Cybał-Michalska, A. (2013). *Młodzież akademicka a kariera zawodowa*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Cybał-Michalska, A. (2014). Proaktywność w karierze jako narzędzie inwestycji i odnawialności kapitału kariery młodzieży akademickiej. *Rocznik Pedagogiczny*, 37, 93–108.
- Czapiński, J. (2004). *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Frankl, V.E. (1998). *Homo patiens*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Frankl, V.E. (2010). *Wola sensu*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Gałdowa, A. (1990). Rozwój i kryteria dojrzałości osobowej. *Przegląd Psychologiczny*, 33(1), 13–27.

- Gałdowa, A. (1992). *Powszechność i wyjątek. Rozwój osobowości człowieka dorosłego*. Kraków: Wydawnictwo Platan.
- Hanson, R., Hanson, F. (2020). *Rezyliencja. Jak ukształtować fundament spokoju, siły i szczęścia*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Jarymowicz, M. (2008). *Psychologiczne podstawy podmiotowości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Junik, W. (red.). (2011). *Resilience. Teoria – badania – praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia.
- Kozielecki, J. (1999). *Transgresja i kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kozielecki, J. (2001). *Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Maslow, A.H. (1982). Postawa twórcza. *Nowiny Psychologiczne*, 8–9, 58–71.
- Maslow, A. H. (1986). *W stronę psychologii istnienia*. Warszawa–Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Maslow, A.H. (1990). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Obuchowski, K. (1985). *Adaptacja twórcza*. Warszawa: Spółdzielnia Wydawniczo-Handlowa „Książka i Wiedza”.
- Obuchowski K. (2000). *Człowiek intencjonalny, czyli o tym, jak być sobą*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Obuchowski, K. (2001). *Od przedmiotu do podmiotu*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane AB.
- Popek, S. (2001). *Człowiek jako jednostka twórcza*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Seligman, M.E.P. (2004). Psychologia pozytywna. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* (s. 235–254). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Seligman, M.E.P. (2005). *Prawdziwe szczęście. Psychologia pozytywna a rzeczywistość naszych możliwości trwałego spełnienia*. Poznań: Wydawnictwo Media Rodzina.
- Straś-Romanowska, M. (2016). Podmiot osobowy w świecie współczesnym. *Psychologia Rozwojowa*, 21(2), 15–25.
- Szmidt, K.J. (2008). Wśród aspektów, wymiarów, poziomów i biegunów, czyli o próbie konceptualizacji przedmiotów badań pedagogiki twórczości. W: K. Rubacha (red.), *Konceptualizacje przedmiotu badań pedagogiki* (s. 101–118). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szmidt, K.J. (2013). Pedagogika pozytywna: twórczość – zdolności – mądrość zespolone. W: K.J. Szmidt, M. Modrzejewska-Świgulska (red.), *Zasoby twórcze człowieka. Wprowadzenie do pedagogiki pozytywnej* (s. 14–28). Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Trzebińska, E. (2008). *Psychologia pozytywna*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Walesa, Cz. (2014). Psychologiczne wyznaczniki poziomu rozwoju ludzkiego życia. *Horyzonty Psychologii*, IV, 147–153.
- Włoch, R., Śledziewska, K. (2019). *Kompetencje przyszłości. Jak je kształtować w elastycznym ekosystemie edukacyjnym?* Warszawa: DELab UW.
- Wróblewska, M. (2015a). *Kompetencje twórcze w dorosłości*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Wróblewska, M. (2015b). Creativity in Management – Correlates Symptoms as Determinants of Success. *Ekonomia i Zarządzanie*, 7(4), 30–38.
- Wróblewska, M. (2015c). Podmiotowe kompetencje twórcze i transgresja w perspektywie inwestycyjnej i zarządzania. *Ekonomia i Środowisko*, 1(52), 160–168.
- Wróblewska, M. (2018a). Potencjał podmiotowy i kompetencje jako istotne zasoby zapewniające efektywne radzenie sobie w sytuacjach społecznych i zawodowych. W: M. Wróblewska, A. Pogorzelska, S. Nowel (red.), *Potencjał podmiotowy i kompetencje – w perspektywie rozwoju kariery zawodowej* (s. 8–30). Suwałki: IBUK Libra.
- Wróblewska, M. (2018b). Proaktywność w rozwoju zawodowym i karierze bez granic. W: M. Wróblewska, A. Pogorzelska, S. Nowel (red.), *Potencjał podmiotowy i kompetencje – w perspektywie rozwoju kariery zawodowej* (s. 46–63). Suwałki: IBUK Libra.

- Wróblewska, M. (2019). Człowiek – sprawca transgresyjny. Podejście badawcze w aspekcie twórczym i biograficznym. W: A. Ciążęła, S. Jaronowska (red.), *W poszukiwaniu sensu istnienia. Od transgresji ku transcendencji?* (s. 155–177). Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Wróblewska, H.M. (2020a). Granice i transgresje (w) edukacji? *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 3(39), 203–215. [DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/lrp.2020.39.3.203-215>]
- Wróblewska, H.M. (2020b). Zasoby, potencjał i możliwości człowieka w perspektywie samorealizacji. *Chowanna*, 5(22), 90–105.
- Wróblewska, H.M. (2021). Między brakiem a potencjałem. Pedagogika pozytywnych zasobów. *Forum Pedagogiczne*, 2, 197–210.
- Wróblewska, H.M. (2022). Kompetencje twórcze w perspektywie pozytywnych zasobów. *Podstawy Edukacji*, 15, 133–146. [DOI: <http://dx.doi.org/10.16926/pe.2022.15.10>]